

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

O. I. МОСКАЛЮК

Однією з визначальних орієнтацій сучасної професійної освіти (у тому числі в соціальній сфері) є підготовка майбутніх фахівців до усвідомлення себе в майбутній професії, до професійної самореалізації, формування готовності до роботи з різними категоріями клієнтів. Через професійну діяльність людина висловлює своє ставлення до навколошнього середовища, і саме ця діяльність значною мірою визначає її місце в суспільстві.

Допомога особам, які мають особливі потреби, посідає особливе місце в практиці соціальної роботи. Ці люди потребують виняткової турботи, їм необхідно створити оптимальні умови, які б допомогли звести до мінімуму наслідки їхніх розладів. Вони потребують чуйного та доброзичливого ставлення суспільства і, що найважливіше, їм необхідна кваліфікована допомога фахівців.

Сучасний ринок праці вимагає творчих соціальних працівників, які підготовлені для самостійної діяльності в різних галузях державного та приватного секторів із різними групами клієнтів. Проте дуже часто соціальні працівники не готові працювати з людьми з обмеженими можливостями, не здатні усвідомити те, що й у цих осіб є сильні сторони, спираючись на які можна досягнути значних результатів.

Серед наукових досліджень, де висвітлюються різні аспекти роботи з дітьми та молоддю з особливими потребами, значний інтерес мають наукові розробки М. Андрієвої, Л. Артемової, Ю. Богінської, О. Вакуленко, О. Карпухіна, А. Колупаєвої, Н. Комарової, А. Панової, О. Рассказової, І. Трубавіної, Т. Семигіної, М. Чайковського та ін. окремі аспекти підготовки студентів до професійної діяльності в сфері соціальної роботи аналізуються в працях І. Звєревої, А. Капської, Г. Лактіонової, І. Миговича, Л. Міщик, В. Поліщук тощо.

Результати аналізу наукової літератури та власного досвіду дозволяють стверджувати, що проблема формування професійної готовності майбутніх соціальних працівників до діяльності з людьми з особливими потребами потребує більш детального вивчення.

Мета статті – визначити та проаналізувати основні аспекти формування готовності майбутніх соціальних працівників до роботи, з людьми з особливими потребами.

У соціальній роботі, як професійній діяльності, найчастіше виділяють три рівні: макрорівень – соціальна політика; мезорівень – соціальні програми регіонального, місцевого рівня і за місцем проживання; мікрорівень – соціальна робота з клієнтом [2, с. 217]. Особливістю соціальної роботи на мікрорівні є виділення спеціалізації за характеристикою соціально-психологічних відмінностей клієнтів, до яких відносяться і особи з особливими потребами.

Варто зазначити, що мікрорівень соціальної роботи є сферою практичної діяльності, яка більшою мірою орієнтована на індивідуальні послуги і представлена індивідуальною роботою з клієнтами. Вимоги до знань і умінь фахівців, які працюють на цьому рівні, зумовлюються специфікою професійних завдань, які мають бути вирішенні стосовно окремих клієнтів. Зміст такої підготовки фахівців включає оволодіння знаннями з теорії особистості, персонології, професійної етики, теорій і методів психосоціальної оцінки різних видів і форм втручання в особисте життя клієнтів, діагностики, корекції та реабілітації стану і проблем клієнтів, різноманітні типи консультування і т.п.

Професійна діяльність соціальних працівників з особами, які мають особливі потреби, орієнтована на правове забезпечення соціальної роботи з інвалідами (законодавчі акти та нормативно-правові документи України). Надзвичайно важливими в роботі з людьми з особливими потребами є співпраця та розуміння, відкритість та конфіденційність, своєчасна соціальна допомога і підтримка, пріоритетність соціальної реабілітації та різних видів адресної допомоги, визнання цінності особистості клієнта та значущості його проблем. Соціальним працівникам необхідні знання про типовий та нетиповий розвиток осіб, які мають особливі потреби, про стратегії, технології, методи, прийоми навчання, соціалізацію та інтеграцію таких осіб у суспільство.

Не варто залишати поза увагою те, що досить широкий спектр проблем інвалідів, а також їх комплексність, не завжди задовольняють професійні інтереси соціальних працівників, відповідність реальних потреб професійній діяльності та готовність до роботи з даною категорією клієнтів.

Готовність до діяльності є однією з професійних характеристик соціального працівника. У психології „готовність” – це психологічна установка (Д. Узнадзе), особистісне утворення (Ю. Гільбух); у філософії готовність розглядається як особливий особистісний стан, який спрямовується та програмується свідомістю і є причиною людських дій; у педагогіці готовність розуміється як сукупність властивостей та умінь особистості (О. Мороз), як багатокомпонентна система (В. Крутецький).

На думку М. Фіцули, „готовність” є процесом становлення і зміни людини завдяки дії зовнішніх та внутрішніх, керованих й не керованих факторів, поміж яких провідну роль займають навчання та виховання [3, с. 71]. Тобто, поняття „готовність” – це, перш за все, цілеспрямованість особистості, що включає погляди, мотиви, ставлення, переконання, почуття, здатність до ефективної реалізації знань, умінь, навичок і є основою успішної професійної діяльності.

Формування готовності майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми з особливими потребами – це наявність мотиваційно-ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, здатність до творчості та самопізнання, знання методів, шляхів, способів досягнення професійних цілей.

Готовність майбутніх соціальних працівників до діяльності з особами, які мають особливі потреби, включає не тільки особисті характеристики, а й теоретичні знання та практичні уміння (тобто мова йде про особистісну, теоретичну та практичну готовність).

Професійна готовність соціальних працівників до діяльності з людьми з особливими потребами повинна включати: роботу зі своїм внутрішнім „Я” („Я-образ”, „Я-концепція”), професійне та особистісне вдосконалення соціального працівника (новлення мотиваційної сфери, внутрішньої мети, усвідомлення особистісного змісту професійних знань, умінь, навичок, якостей, розвиток професійної рефлексії), переконання щодо індивідуальності кожного клієнта, прагнення допомогти йому успішно інтегруватися в суспільство.

Робота соціального працівника з людьми з особливими потребами є однією з важливих і пріоритетних сфер соціальної роботи, підґрунтя якої – правові основи соціального захисту населення, система державних і недержавних закладів і установ, форми, методи соціальної роботи, соціальні технології і технології соціальної роботи, зміст і специфіка яких визначається рівнем обмеження життєдіяльності людини, а також повноваженнями організацій соціальної сфери, рівнем кваліфікації працівників, досвідом роботи, ресурсами тощо. Загалом діяльність у цій сфері визначається з одного боку специфікою розвитку, виховання, навчання та соціалізації людей з обмеженими можливостями, з іншого – метою: отримати якомога більше позитивних результатів.

Важливим моментом соціальної роботи з людьми з особливими потребами є міждисциплінарний підхід до розв’язання проблем, які виникають у таких клієнтах. Працюючи у складі міжпрофесійних груп разом із педагогами, соціологами, практичними психологами, юристами, аудіологами, логопедами, фахівцями з працетерапії, спеціалістами з харчування, психіатрами, невропатологами, офтальмологами, ортопедами, фахівцями з лікувальної фізкультури, отоларингологами, оптометристами, оптиками та ін., соціальний працівник має можливість комплексно вирішувати проблеми цієї групи клієнтів. Професійна діяльність сьогодні має виражений міжпрофесійний характер. Використання сучасних технічних досягнень та новацій передбачає не лише розподіл функцій між членами команди, а й потребує повної злагодженості їхніх дій у процесі виконання роботи. Поряд із професійною компетентністю та майстерністю фахівець повинен бути здатним працювати в команді, продуктивно взаємодіяти з іншими її членами, мати групову (командну) внутрішню спрямованість.

Для соціального працівника, з огляду на його професійні обов’язки, головним змістом професійної діяльності та важливим кінцевим результатом є задоволення потреб клієнта, розв’язання його проблем. Особливо, коли мова йде про роботу з людьми з особливими потребами. Адже їхня життєдіяльність має дещо специфічний характер і зумовлена тим, що вони постійно долають вади свого фізичного та інтелектуального розвитку, живуть в умовах постійної підвищеної уваги до своїх відхилень у здоров’ї, мають значні обмеження в соціальному розвитку. Рішення соціального працівника стосовно тих чи інших дій мають ґрунтуватися на розумінні та знаннях того, яку користь отримає клієнт і суспільство в цілому. Дії повинні базуватися на повазі до клієнта та його найближчого оточення з урахуванням його людської гідності та істинного благополуччя.

У соціальній роботі з особами, які мають особливі потреби, найпоширенішими напрямами та стратегіями є:

- діагностичний напрям;
- корекційний напрям;
- соціально-адаптаційний напрям;
- стратегія соціально-педагогічних дій фахівця в роботі з прийомними сім’ями, спеціалістами та їхніми вихованцями;
- стратегія соціального супроводу сім’ї, у якій хвора дитина;
- стратегія діяльності соціального працівника базового рівня в умовах виконання програми делегування повноважень соціального працівника батькам, які виховують дитину з функціональними обмеженнями;
- стратегічні й тактичні основи соціально-психологічної адаптації дітей, хворих на епілепсію (Н. Городнова);
- напрям лікувальної педагогіки (О. Дубровський) [1];
- інтеграція людей з особливими потребами в суспільство як провідний сучасний напрям та ін.

Не варто залишати поза увагою те, що соціальна реабілітація осіб з обмеженими можливостями – одне з найбільш важливих і важких завдань сучасних систем соціальної допомоги і соціального обслуговування. Основне, що повинен враховувати в реабілітаційній роботі з такими людьми соціальний працівник, – це те, що його діяльність не є вузькоспеціалізованою, а являє собою широкий спектр послуг, що надаються людям, які мають порушення розвитку, а також їхнім сім’ям.

Соціально-педагогічні дослідження виявили, що в людей з особливими потребами виникають загальні особистісні проблеми, які мають таку основну специфіку:

- комплекс неповноцінності, відчуття неспроможності виконувати важливі людські функції, підвищена потреба в захисті;
- відчуття несхожості на інших, відчуженість від інших;
- почуття самотності внаслідок обмеженості контактів із зовнішнім світом, підлеглість у контактах, низький рівень емпатії;
- екзистенційні проблеми, відчуття втрати життєвого смислу.

Загальною рисою, яка об'єднує ці проблеми, є те, що усі вони пов'язані з недостатнім опануванням життєвих умінь і навичок, невмінням адаптуватися в оточуючому світі, неможливістю використовувати особистісні ресурси для розв'язання життєвих завдань.

Усе це вимагає від майбутнього соціального працівника глибокого розуміння: життєвої ситуації клієнта та його проблем; механізмів міжособистісної взаємодії та обґрунтованого прийняття конкретної лінії поведінки (дій); особливостей власного образу в очах клієнта та розвиненої професійної рефлексії.

Професійна рефлексія, яка пов'язана з професійним усвідомленням (самоусвідомленням) та професійною готовністю, допомагає соціальному працівнику вийти зі стану своєрідного „поглинання” самою професією і подивитись на неї з позиції спостерігача зі сторони, зайняти позицію поза нею, над нею, для судження про неї. Професійна рефлексія визначає ставлення фахівця до самого себе як до суб'єкта діяльності, спробу побачити себе в конкретній професійній ситуації. Здатність порівнювати, зіставляти власне бачення себе з оцінками інших учасників взаємодії допоможе соціальному працівнику усвідомлювати, як він у дійсності сприймається та оцінюється іншими людьми та клієнтами.

Неважко помітити, що ґрунтовно підготовленому соціальному працівнику значно легше освоїти професійну специфіку в конкретній галузі практичної діяльності (у тому числі з клієнтами з особливими потребами) та більш ефективно виконувати свої професійні функції. Без знань теорії соціальної роботи, різноманітних практичних підходів до професійної діяльності та конкретних методик роботи з клієнтами неможливо планувати, організовувати та здійснювати соціальні послуги.

Перше, на що варто звернути увагу соціальному працівникові у роботі з людьми, які мають особливі потреби, – це наголос на унікальності та неповторності кожного клієнта. Практична робота з такими клієнтами – це робота з індивідуальністю. Саме такий підхід до осіб з особливими потребами є принципово важливим, оскільки усереднення та типізація в роботі соціального працівника спричиняють неточність у застосуванні засобів, методів, технологій соціальної допомоги та реабілітації.

Більшість технологій, які застосовуються в роботі з клієнтами з особливими потребами, можуть впливати на внутрішній світ людини, змінювати її світосприйняття, перебудовувати ставлення до найближчого соціального оточення, формувати нові та знищувати старі форми поведінки. Таким чином соціальний працівник, який здійснює соціальну діагностику, корекцію, реабілітацію та надає соціальні послуги, несе відповідальність за наслідки своєї роботи.

Важливим у діяльності соціального працівника з людьми з особливими потребами є встановлення довіри. Як правило, чим складніша та делікатніша проблема клієнта, тим важче встановити необхідний для роботи рівень довіри. У практичній роботі довкола цього виникає багато проблем. З одного боку, соціальний працівник має прагнути до максимальної відкритості у своїй роботі, з іншого – повинен забезпечити нерозповсюдження інформації, яка може зашкодити клієнту або його оточенню. Найважливіше – це не зауважити шкоди клієнту (основний принцип „Не зашкодь!”). Якщо виникають спірні питання, вони, як правило, вирішуються на користь клієнта.

Таким чином, система професійних обов'язків соціального працівника в роботі з клієнтами з особливими потребами є досить складною і різноманітною, а обсяг знань, умінь і навичок не може обмежуватись характеристиками, які закладені в посадових інструкціях. Діяльність соціального працівника в практичній сфері з людьми з особливими потребами пов'язана сьогодні з напрацюванням досвідом застосування основних принципів соціальної роботи до конкретних випадків соціально-корекційної роботи. Вона постійно розвивається і вдосконалюється, передбачає постійний розвиток особистості соціального працівника, його готовність до роботи з цією групою клієнтів та підвищення власної кваліфікації.

Професійна готовність соціального працівника до діяльності з людьми з особливими потребами належить до складних утворень особистості, залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників впливу. Перспективи подальших пошуків зазначененої проблеми можуть стосуватися впровадження нових форм, методів та технологій збагачення життєвого досвіду людей з особливими потребами.

Список використаних джерел:

- 1.Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 560 с.
- 2.Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверєва, та ін. ; за заг. ред. : І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
3. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ : Видавничий центр „Академія”, 2002. 528 с.